

*Зубко К.Ю.,
викладач кафедри економіки і управління,
Конопольський інститут
Сумського державного університету*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗБИТКІВ

Анотація. У статті досліджено підходи до визначення поняття «еколого-економічний збиток», надано основні критерії класифікації еколого-економічних збитків від забруднення довкілля будівельною індустрією, представлено авторське розуміння процесу утворення еколого-економічних збитків у будівництві.

Ключові слова: збиток, еколого-економічний збиток, витрати, навколишнє середовище.

Постановка проблеми. На сучасному етапі подальший розвиток всього людства залежить від наслідків реалізації двох життєвих позицій: по-перше, якнайповніше задоволення суспільством власних потреб; по-друге, забезпечення відповідального ставлення до природи як системи.

Відповідно до наукових досліджень, формування екологічного збитку відбувається через природні катаклізми та у зв'язку з нераціональною взаємодією суб'єктів господарювання з навколишнім природним середовищем. Як правило, суб'єкти господарювання забруднюють, виснажують, знищують компоненти навколишнього природного середовища і в результаті отримують природні ресурси, необхідні для здійснення нормальної діяльності, гіршої якості або їх обмеженість, тобто допускають реалізацію екологічного ризику. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема адекватної оцінки еколого-економічного збитку, яку неможливо вирішити без уточнення суті поняття збитків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика розглядалася такими науковцями як О.Ф. Балацький, Л.Г. Мельник, В.М. Кислий, Ю.А. Опанасюк та ін. Проблема актуальна, потребує подальшого розвитку та доопрацювання.

Мета статті полягає в аналізі існуючих теоретичних визначень поняття «еколого-економічний збиток», його класифікації в залежності від причин виникнення, масштабів прояву, часу дії і впливу на довкілля в залежності від еколого-економічної точки зору.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні наукові розробки щодо виявлення екологічного збитку та визначення його розміру розпочалися з 60-х років ХХ ст. на теренах тоді ще Радянського Союзу. Такі розробки у більшості випадків були засекречені та не підлягали широкому розповсюдженню, а, відповідно, і не застосовувалися. Вся інформація щодо рівня забруднення або його соціально-економічних наслідків була закрита [1, с. 108].

Вартісна оцінка витрат на компенсацію наслідків впливу антропогенних факторів на навколишнє середовище відповідає величині економічного збитку. Такий збиток може бути фактичним або потенційним. Так, якщо фактичний збиток враховує реальні збитки та витрати на попередження таких збитків, то потенційний економічний збиток – це збиток, що може бути нанесений у майбутньому тим чи іншим фактором.

Відтак, економічна оцінка екологічного збитку базується на двох альтернативних підходах:

1. фактична оцінка завданого збитку, тобто фактичні збитки чи втрати, які понесені суб'єктом у зв'язку з ліквідацією негативних наслідків дії на навколишнє середовище;

2. витрати на запобігання можливих збитків. Іншими словами, здійснення заходів щодо недопущення збитків.

Загальновідомо, що оцінку збитків здійснюють у вартісній формі.

На жаль, усі процеси забруднення навколишнього середовища важко врахувати і визначити величину завданих збитків, а тому економічно розраховані втрати завжди менші за реальні. Окрім того, збитки можуть бути несуттєвими (такі, що не перевищують поріг чутливості екологічної системи та її стійкості) та суттєвими.

Відтак, ми стверджуємо, що для сучасного етапу розвитку суспільства існує необхідність економічної оцінки ефективності проведених заходів, направлених на компенсацію негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище.

Оскільки розвиток економічної та екологічної систем взаємопов'язаний та взаємообумовлений, то доцільним є використання терміну «еколого-економічні збитки», тобто економічні збитки, обумовлені екологічним фактором.

На основі детального аналізу наукових праць з питань оцінки еколого-економічних збитків В.Н. Кислий вважає, що «еколого-економічний збиток – це сума виражених у вартісній формі нормативних (тобто об'єктивно обумовлених на цьому етапі розвитку) і понаднормованих втрат вже створених та потенційних матеріальних та нематеріальних благ, а також додаткових витрат на компенсацію таких втрат, обумовлених змінами в природній, соціальній та виробничій підсистемах, внаслідок антропогенного порушення екологічної рівноваги» [2, с. 47].

Визначення категорії еколого-економічного збитку іншими як вітчизняними, так і закордонними науковцями наведено у таблиці 1.

На основі аналізу суті і структури еколого-економічного збитку нами були виявлені основні індикатори стану здоров'я, а також соціально-економічних і екологічних чинників, такі як:

1) рівень життя населення – показники доходів, роздрібного товарообігу і забезпеченості житлом, рівня медичного обслуговування;

2) якість природного довкілля – об'єм викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних і пересувних джерел, а також об'єм скидань забруднюючих речовин в гідросферу.

Особлива увага при відвертанні еколого-економічних ризиків для населення повинна приділятися функціонуванню системи:

Підходи до визначення поняття «еколого-економічний збиток»

Автор	Сутність	Коментар
А.С. Кудakov	Фактичні або можливі збитки, що завдані природному потенціалу території внаслідок погіршення стану оточуючого середовища та залежать від багатьох факторів [3, с. 23]	Не зазначено, що конкретно розуміється під терміном «потенціал»
О.Ф. Балацький	Фактичні або можливі збитки, які заподіяні народному господарству забрудненням довкілля, або додаткові витрати на компенсацію цих збитків [4, с. 138–144].	Далеко не всі наслідки забруднення можливо достеменно оцінити у грошовій оцінці (наприклад, забруднення повітря підприємствами будівельної галузі та ін.)
Ю.А. Опанасюк	Фактичні і можливі збитки в їх кількісному і якісному виразах, включаючи додаткові витрати на ліквідацію несприятливих наслідків для життєдіяльності людей, тварин, рослин та інших живих організмів, викликані порушенням нормативів якості навколишнього середовища, у результаті негативних дій господарської чи іншої діяльності або можливості катастроф [5]	Цей підхід враховує такі втрати та несприятливі наслідки у оточуючому середовищі, що можуть бути визначені лише на основі системи якісних критеріїв та не підлягають оцінці за вартісними методами. Зважаючи на виділені положення, еколого-економічні збитки від діяльності підприємств будівельної галузі можуть бути охарактеризовані як фактичні збитки, викликані негативними змінами у оточуючому середовищі внаслідок забруднення або можливості виникнення таких змін, у кількісному або якісному виразі
Тимчасова типова методика	Грошова оцінка негативної дії забруднення та інших порушень природного середовища на реципієнтів [6]	Спроба економічно оцінити зміни властивостей самого навколишнього середовища, а не дію цих змінених властивостей реципієнтів
Юридична енциклопедія	Шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи внаслідок заподіяння йому шкоди або невиконання укладеного з ним договору [7]	Поняття збитку означає не лише втрату майна (активу), але й неотримання прибутку. З юридичної точки зору докільню завдається шкода, а економіці – збиток.
Н.Ф. Реймерс «Природокористування» (1990)	Фактичні або можливі економічні та соціальні втрати, що виникають в результаті якихось подій чи явищ, у тому числі змін природного середовища, його забруднення. Збиток виникає від прямого руйнування матеріальних цінностей, погіршення умов господарювання та впливу на здоров'я людини [8]	У цьому визначенні підкреслюється, що збитки виникають саме в економічній системі – після руйнування матеріальних цінностей, погіршення умов господарювання, шкоди здоров'ю людини

- зниження еколого-економічних ризиків;
- відвертання збитку докільню;
- забезпечення екологічної безпеки.

Координати цієї системи обумовлюють і доповнюють стратегічні орієнтири еколого-економічної політики і представляють реальну можливість розробити основи нового підходу до формування впорядкованого вектору екологічних пріоритетів розвитку соціально-економічних систем, що, у свою чергу, вбудовує їх в системний розвиток соціальної інфраструктури в частині вдосконалення попереджувальних стратегій забезпечення здоров'я населення.

Авторське розуміння процесу утворення еколого-економічних збитків у будівництві та їхній вплив на навколишнє середовище і людей представлено на рисунку 1.

З рисунку чітко бачимо, що основними реципієнтами забруднення навколишнього середовища є: населення; об'єкти житлово-комунального господарства; сільськогосподарські угіддя; лісові ресурси; елементи основних фондів промисловості і транспорту; рекреаційні ресурси.

В умовах обмеженості матеріальних і фінансових ресурсів ефективність соціально-економічної політики безпосередньо залежить від пріоритетів розподілу природних ресурсів за їх напрямками. На основі аналізу вартісної оцінки еколого-еко-

мічного збитку вважаємо, що для зниження витрат, пов'язаних з погіршенням здоров'я населення, необхідно досліджувати цю проблему з точки зору поєднання інтересів соціальної і економічної політики.

Наприклад, з точки зору зниження захворюваності найбільш ефективним напрямом соціальної політики є капітальні вкладення в охорону атмосферного повітря.

Ефективність вкладень в охорону водних ресурсів і витрат на медичне обслуговування знаходяться на рівні, що так само заслуговує на увагу при розробці напрямів соціальної політики щодо зміцнення здоров'я населення. Тут слід зазначити, що вкладення в охорону природи приносять ефект не лише у справі зміцнення здоров'я, але й збереження місця існування, збільшення термінів служби основних фондів і устаткування. При цьому помітно, що ефект від цих вкладень поширюється на усе населення.

Відповідно до Тимчасової типової методики визначення економічної ефективності здійснення природоохоронних заходів та оцінки економічного збитку, що завдається народному господарству забрудненням навколишнього середовища, додаткові витрати внаслідок порушення навколишнього природного середовища поділяються на три види:

- втрати доходів суб'єктів господарювання;

- витрати на попередження деструктивної дії порушеного середовища на реципієнтів;
- витрати, що зумовлені дією на них порушеного природного середовища.

Сума цих витрат називається екологічним збитком [6].

Витрати на попередження дії порушеного середовища на реципієнтів можливі в тих випадках, коли існують способи ізоляції реципієнтів від негативного впливу на них порушеного природного середовища (збір і поховання відходів будівництва, застосування шумозахисних споруд).

Якщо порушене середовище все одно впливає на реципієнтів, то виникають витрати на його ліквідацію та компенсацію.

Сучасна класифікація збитків є досить дослідженою і

передбачає поділ збитків залежно від різних ознак. На основі ґрунтовного вивчення літературних джерел нами було здійснено спробу адаптувати запропоновані в них класифікації еколого-економічних збитків.

Наприклад, збитки, яких зазнає суспільство від порушень навколишнього природного середовища (еколого-економічні збитки), можна класифікувати:

За галузями економіки – збитки промисловості; збитки будівництва; збитки сільського господарства; збитки комунальних підприємств; збитки оздоровчих закладів та ін.

За компонентами навколишнього природного середовища – збитки від забруднення і деградації атмосферних, водних, земельних, лісових ресурсів.

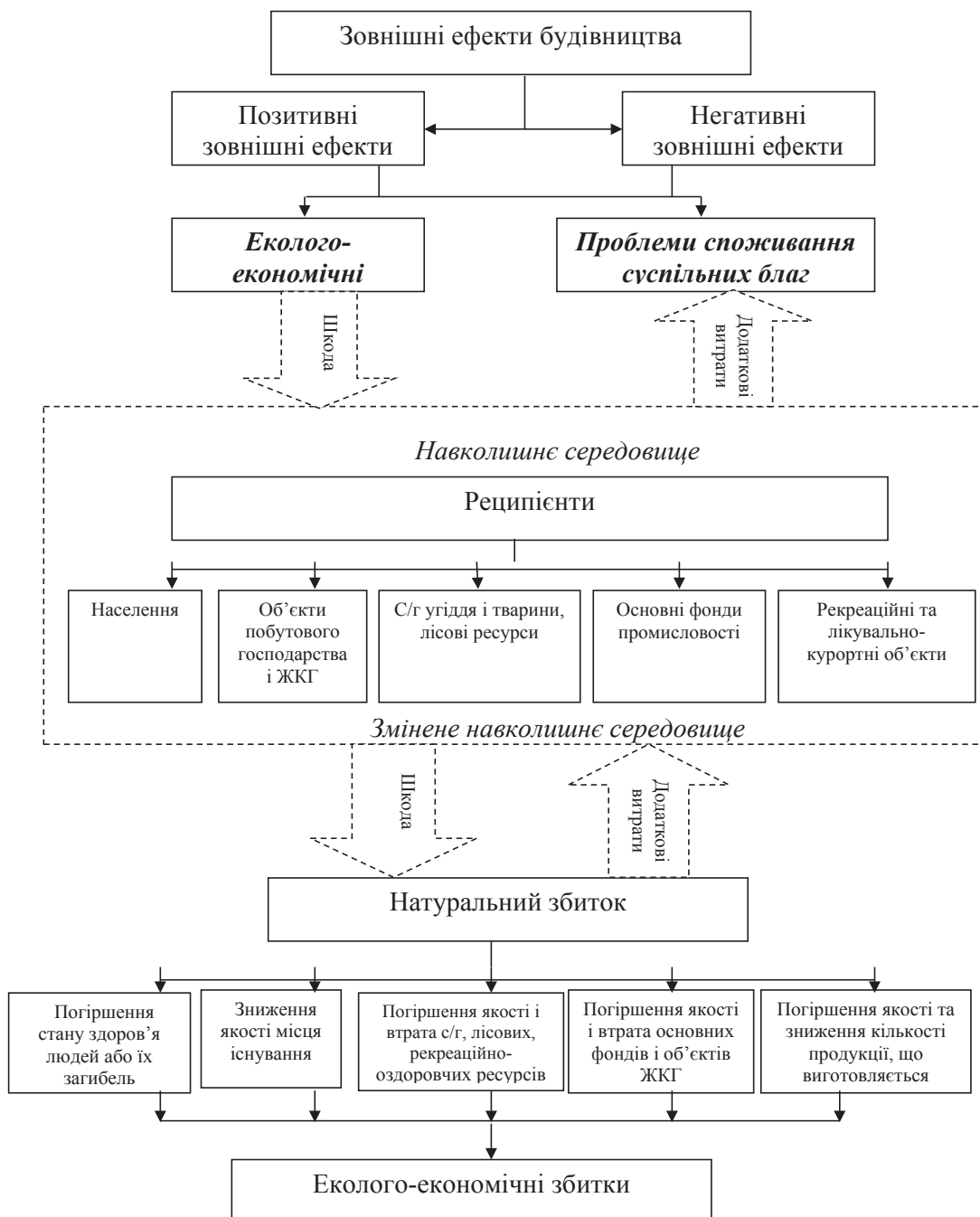

Рис. 1. Модель впливу будівництва на навколишнє середовище

Джерело: розробка автора на основі [5; 9; 10]

За факторами виробництва – збитки від втрат робочої сили, землі та капіталу або додаткових витрат на їх відновлення.

За впливом на об'єкти навколишнього середовища еколого-економічний збиток може бути:

- виявлений, який чітко визначається за допомогою наукових методів;
- не виявлений.

За часом дії еколого-економічний збиток може бути:

- поточний (такий, що існує в даний момент і залежить від поточної економічної діяльності);
- майбутній (який прогнозується у майбутньому внаслідок збігу певних факторів, в тому числі екологічних).

З еколого-економічної точки зору можна виділити можливості відшкодування збитку:

- збиток, що можна відшкодувати;
- непоправний еколого-економічний збиток, що неможливо відшкодувати.

Якщо поправна шкода означає локальні процеси у невеликих масштабах, із зворотнім характером, то непоправний еколого-економічний збиток характеризується незворотністю процесів.

Окрім того, еколого-економічні збитки за масштабом прояву можна поділити на:

- глобальні;
- континентальні;
- національні;
- регіональні;
- локальні.

Глобальний збиток – це збиток завданий Земній кулі.

Континентальний може визначатися в межах континенту або декількох регіонів.

Національний збиток – це збиток у межах країни в певній галузі. Регіональний масштаб збитку розглядається в межах окремих місцевостей країни, областей, районів і навіть окремих міст.

Збиток від окремого джерела, окремого підприємства, домогосподарства прийнято називати локальним.

В залежності від джерела забруднення еколого-економічні збитки можна поділити на збитки від постійного забруднення та аварійного забруднення [11]. Причому постійні збитки, як правило, носять характер непрямих еколого-економічних збитків. До них відносять: збільшення витрат і втрата доходів (викликаних простоем устаткування) чи бізнесу в результаті забруднення і порушення земельних ресурсів, а також територій, призначених для відпочинку і розваги. Збитки від аварійного забруднення включають витрати на очищення і видалення відходів, зниження вартості майна; нещасні випадки, пов'язані з забрудненням.

В залежності від дієвості природоохоронних заходів збиток можна характеризувати як:

1) фактичний, тобто втрати або негативні зміни, що виникають від забруднення навколишнього середовища і можуть бути оцінені у грошовій формі у звітному періоді;

2) можливий, який є можливим в перспективі через забруднення природного середовища;

3) залишковий, який залишається після проведення природоохоронних заходів;

4) ліквідований – частина збитків, на яку їх було зменшено завдяки проведенню природоохоронних заходів;

5) упереджений, який дорівнює різниці між можливим і залишковим збитком.

Окрім того, розрізняють пофакторні та пореципієнтні еколого-економічні збитки.

Пореципієнтні збитки – це збитки, які відображають економічну оцінку шкоди, заподіяної основним реципієнтам впливу.

Основні пореципієнтні збитки:

- 1) втрати життя і погіршення здоров'я населення;
- 2) руйнування і пошкодження основних фондів, знищення майна і продукції;
- 3) забруднення земель несільськогосподарського призначення;
- 4) забруднення поверхневих і підземних вод і джерел, внутрішніх морських вод і територіального моря;
- 5) виключення або порушення сільськогосподарських угідь;
- 6) втрати тваринництва;
- 7) втрати деревини й інших лісових ресурсів; втрати рибного господарства;
- 8) недовироблення продукції в результаті припинення виробництва;
- 9) знищення або погіршення якості рекреаційних зон;
- 10) забруднення атмосферного повітря;
- 11) збитки, заподіяні природно-заповідному фонду.

Усі види еколого-економічних збитків можна розділити на збитки, що можна виміряти в натуральному або вартісному виразі, та збитки, які не підлягають кількісній оцінці [6].

Висновки. Масштабність і інтенсивне посилення антропогенної дії на довкілля обумовлюють необхідність в сучасних умовах не лише ефективно використовувати обмежені економічні ресурси, але й враховувати екологічні наслідки. Еколого-економічний збиток – це збиток, пов'язаний з впливом забруднення на навколишнє середовище, що приводить до погіршення рівноважного природного стану, впливає на здоров'я людини, зумовлює зменшення виробничого національного доходу, збільшення витрат на лікування і профілактику захворювань, а також спричиняє появу додаткових витрат на компенсацію втрат. Запобігання, усунення та урівноваження еколого-економічного збитку – це одна із сучасних проблем всього світу.

Література:

1. Замула І.В. Бухгалтерська складова екологічного ризику / І.В. Замула // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. – Т. 3. – С. 107–110.
2. Кислий Н.В. К вопросу о сущности понятия «эколого-экономический ущерб» / Н.В. Кислий // Вісник СумДу. Серія «Економіка». – 2007. – № 1. – Т. 2. – С. 43–50.
3. Кудаків А.С. Эколого-экономический ущерб / А.С. Кудаків, Г.Г. Кудаківа // Справочник економіста. – 2009. – № 1. – С. 23–30.
4. Балацкий О.Ф. Теория и практика оценки экономического ущерба в Украине / О.Ф. Балацкий // Вісник Сумського державного університету. – 1994. – № 1. – С. 138–145.
5. Опанасюк Ю.А. Развитие научно-методических подходов до расчета эколого-экономического збитку від техногенних катастроф / Ю.А. Опанасюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/1803/1/005_Opanasyuk.pdf.
6. Временная типовая методика определения экономической эффективности осуществления природоохранных мероприятий и оценки экономического ущерба, причиняемого народному хозяйству загрязнением окружающей среды. – М. : Экономика, 1983. – 94 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін]. – К. : Укр. енцикл., 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/legal/>.
8. Реймерс Н.Ф. Природокористування: Словник-довідник / Н.Ф. Реймерс. – М. : Думка, 1990. – 637 с.
9. Балацький О.Ф. Фактори формування збитку і методи його оцін-

ки / Л.Г. Мельник, О.Ф. Балацький // Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням : [підручник] ; за ред. Л.Г. Мельника, М.К. Шапочки. – Суми : Університетська книга, 2008. – С. 276–281.

10. Комарницький І.М. Оцінка техногенних збитків та аналіз підходів до їхнього розрахунку у глобальному та регіональному аспектах / І.М. Комарницький, М.І. Бублик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/21_31.pdf.
11. Зубко К.Ю. Класифікація еколого-економічних збитків / К.Ю. Зубко, В.О. Лук'янихін // Економічні проблеми сталого розвитку : міжнародна науково-практична конференція, присвячена пам'яті проф. О.Ф. Балацького (Суми, 18 квітня 2015 р.).

Зубко Е.Ю. Теоретические основы классификации эколого-экономического ущерба

Аннотация. В статье исследовались подходы к определению понятия «эколого-экономический ущерб», даны основные критерии классификации эколого-экономического ущерба от загрязнения окружающей среды строительной индустрией. Представлено авторское понимание процесса образования эколого-экономического ущерба в строительстве.

Ключевые слова: ущерб, эколого-экономический ущерб, расходы, окружающая среда.

Zubko K.U. Theoretical basis for the classification of economic environmental damage

Summary. This work studies approaches to the definition of environmental and economic damage. Also, it provides main criteria for the classification of ecological and economic losses from pollution of building industry and illustrates author's understanding of ecological and economic losses formation in construction.

Keywords: the damage of ecological and economic damages, costs, environment.